

Руввас та сорок розбійників.

Валерій Рибалкін

ОЗНАЙОМЧИЙ ФРАГМЕНТ

© Видавництво «Богдан». Усі права застережено.

Фрагмент надано для ознайомлення. Повна книжка — nashaknyga.com.ua

Рувас та сорок розбійників

Арабські казки

За редакцією Валерія Рибалкіна

Редакційна колегія серії «Скарби Сходу»:

Іван Бондаренко

Богдан Будний

Роман Гамада

Ірина Дрига

Юрій Кочубей

Вікторія Мусійчук

Степан Наливайко

Юлія Осадча

Валерій Рибалкін

Ярослава Шекера

Серія «Скарби Сходу» заснована 2008 року

Впорядкування, передмова та наукова редакція Валерія Рибалкіна

Літературна редакція Романа Гамади

Казковий Схід Агатангела Кримського

Пропонована читачеві збірка арабських народних казок має непросту долю. Доля ця пов'язана з іменем славетного нашого земляка поета й академіка-сходознавця Агатангела Юхимовича Кримського (1871–1942). Кримський досконало знав десятки мов — східних і західних, — проте ніколи те знання не залишалося виключно книжковим. Ще мій дід розповідав, як улітку на базарі у Звенигородці він неодноразово зустрічав літнього інтелігентного чоловіка з борідкою та в окулярах з круглими скельцями, який уважно прислухався до народної розмовної мови. Подеколи він запитував у селян значення окремих побутових слів, щось ретельно записував до свого нотатника. Особливо цікавився влучними українськими прислів'ями, дотепними виразами, анекдотами,

оповідками.

Після закінчення Колегії Галагана жага до Сходу привела Кримського до Лазаревського інституту східних мов у Москві. З цим закладом пов'язано майже 30 років його активного науково-педагогічного життя (1889–1918). Там Кримський отримав ґрунтовний вишкіл орієнталіста, а пізніше став професором. Основними дисциплінами для нього були арабська філологія, іслам та арабська література. Крім того, він вивчив перську мову й літературу, а також турецьку мову та літературу (1889–1892). По закінченні курсів в інституті А. Кримський, не пориваючи з україністичними захопленнями, пройшов повний курс славістичних студій на історично-філологічному факультеті Московського університету (1892–1896).

Завершивши навчання в університеті, Кримський дістав від Лазаревського інституту дворічний грант, який використав для поїздки до Бейрута (1896–1898), що дало йому можливість безпосередньо познайомитися зі східним життям та культурою. Потрапивши ще молодим у 1896 році на наукове стажування до Леванту (сучасні Ліван, Сирія та прилеглі арабські держави Середземномор'я), Кримський активно почав вивчати народно-розмовне мовлення.

За час викладання в Лазаревському інституті східних мов Кримський написав і видав цілу бібліотеку академічних підручників із філології та історії народів Близького Сходу. Серед них є праці про Коран, мусульманство, курси історії й літератури трьох головних близькосхідних народів: арабів, персів і тюрків.

Загалом, життєвий, науковий і педагогічний шляхи А.Ю. Кримського можна розділити на два періоди: перший — московський, довший (29 років: 1889 — осінь 1918) і другий — київський, коротший (23 роки: після переїзду вченого восени 1918 р. до Києва). Перший період пов'язаний із Лазаревським інститутом

східних мов, київська доба невіддільна від української Академії, у якій Кримський виконував керівні функції як неодмінний секретар (до 1928 р.) та як голова Першого (Історично-філологічного) відділу (до 1929 р.).

Назва першого періоду «московський» до певної міри є умовною оскільки Кримський, перебуваючи в Москві, залишався тісно пов'язаним із діячами української культури і літератури, писав художні твори, займався перекладами на українську мову. Формування його світогляду, наукових принципів та художньої творчості не можна відривати від сприятливого впливу видатних діячів культури Івана Франка та Лесі Українки і неможливо зрозуміти поза інтелектуальним середовищем української інтелігенції наприкінці ХІХ ст. та в передреволюційні роки.

У Москві А.Ю. Кримський став найяскравішим представником нової школи російського сходознавства на межі двох сторіч. У 1892 р. він блискуче закінчив курс спеціальних класів Лазаревського інституту східних мов із правом на чин Х класу. Такий диплом видавався тільки тим студентам, хто відмінно завершував повний курс, а представлені ними дипломні праці по одній зі східних мов одержували схвалення вченої ради Інституту. Праця А.Ю. Кримського називалася «Переклад і тлумачення філософського трактату Аль-Фарабі: головні питання філософії». Закінчивши додатково у 1896 р. історико-філологічний факультет Московського університету, А.Ю. Кримський отримав широку історико-філологічну і спеціальну сходознавчу освіту, вирізнявся несеяжною науковою ерудицією і блискучим знанням східних та європейських мов. Природно, що саме йому як стипендіатові Лазаревського інституту було виділено кошти для стажування на Сході.

Звертає на себе увагу одна особливість наукового відрядження А. Кримського. Такі відомі сходознавці, як Болдирев, Петров і

навіть учитель Кримського — Міллер, для завершення сходознавчої освіти зазвичай їхали до Франції, Німеччини, Англії. Кримський же поїхав до маловідомого тоді Лівану. Це свідчило, передусім, про те, що московська школа сходознавства стояла на рівні світової орієнталістики свого часу, а наукова й педагогічна орієнтація Лазаревського інституту скеровувалася на вивчення мов, літератур, історії сучасного Сходу, політичного положення, життя народів Османської імперії, Ірану. Тому для вдосконалення сходознавців посилали вже не в Європу, а в турецькі й арабські провінції і міста Османської імперії та Ірану.

Архівні документи та епістолярна спадщина Кримського свідчать, що роки перебування за кордоном були часом інтенсивного вивчення особливостей літературної арабської і турецької мов, народних говірок, живого мовлення, збирання польових матеріалів. Отже, Кримський одержав не лише блискучу теоретичну підготовку, а й пройшов прекрасну практичну школу.

У 1899 р. на Східному факультеті Петербурзького університету А. Кримський одержав звання магістра арабської словесності. Однак його викладацька діяльність почалася ще в 1898 р., коли «рішенням Ради спеціальних класів Лазаревського інституту Кримському було доручено для набуття досвіду прочитати чотири лекції з арабської мови та словесності на I – III курсах спеціальних класів Лазаревського інституту з числа лекцій професора арабської словесності і викладача арабської практики». Перший досвід викладання, поза сумнівом, виявився вдалим, і вже в 1900/01 рр., заступаючи посаду екстраординарного професора арабської словесності, А. Кримський вів заняття на всіх трьох курсах спеціальних класів Лазаревського інституту. Він читав курс семітських мов, їхню класифікацію, історію семітських мов, з більш докладним викладом історії арабської мови (I курс). На II курсі він читав курс історії Корану, середньовічну арабську літературу, що

включала «історію літератури граматичної, лексикографічної; літературу медичну і філософську». III курс приділявся арабській поезії, її історії, читанню зразків, з поясненням найважливіших поетичних розмірів.

Крім курсу арабської словесності, професор А. Кримський систематично упродовж двадцяти років вів курс історії Сходу, спочатку разом із професором В. Гер'є, а пізніше з професором В. Міллером. У 1912 р. Інститут оголосив конкурс «для заняття вакантної екстраординарної кафедри історії Сходу (іслам і араби, Персія і Туреччина, східне питання)...», і, природно, що цю посаду обійняв професор Кримський, оскільки саме він упродовж тривалого часу, ведучи курс історії Сходу, читав історію країн Близького і Середнього Сходу.

У 1915 р., після смерті академіка Ф. Корша, було вирішено частину його курсу з перської літератури передати А. Кримському. Таким чином, протягом декількох років А. Кримський у стінах Лазаревського інституту фактично вів курси на трьох різних кафедрах: арабської словесності, перської словесності та історії Сходу.

Однак, педагогічна робота — це лише один бік діяльності Кримського. Викликає глибоку повагу і подив й інший аспект його діяльності. За дуже короткий термін ним були підготовлені навчальні посібники, які майже цілком забезпечили викладання арабської, перської, турецької словесності, історії мусульманства та низки дисциплін курсу історії народів Близького та Середнього Сходу. Досить сказати, що в 1910 р. до списку рекомендованої навчальної літератури не було включено жодного західноєвропейського видання, оскільки курс арабської мови й літератури майже цілком забезпечувався інститутськими публікаціями, передусім посібниками й дослідженнями А. Кримського. Тільки з арабістики та семітології до 1910 р. були

видані такі його праці, як «Нарис розвитку суфізму» (1895), «Мусульманство і його будучність» (1899), «Лекції з Корану», «Лекції з історії семітських мов», «Семітські мови і народи Т. Ньольдеке» в обробці Кримського, вийшли кілька випусків «Джерел для історії Мохаммеда і література про нього», «Арабська поезія в картинах і зразках», «Історія мусульманства». І це далеко не вичерпує список його публікацій. Потрібно відзначити ще одну важливу рису науково-педагогічної діяльності А. Кримського. Він забезпечив посібниками і матеріалами не лише ті курси, які вів систематично, й підготував і видав значну кількість праць із іраністики і тюркології. У 1900 р. вийшли «Лекції з історії Ірану». Через три роки було видано: «Історію Персії, її літератури і дервішської теософії», «Історію Туреччини і її літератур від розквіту до початку занепаду» та ін.

Такий діапазон наукових інтересів Кримського, його рідкісна працьовитість, цілеспрямованість, яскравий талант популяризатора спонукали академіка І. Крачковського написати в «Картинах з історії російської арабістики»: «Кримський — славіст і сходознавець (арабіст, іраніст і тюрколог) — мав неабиякий літературний хист, був великим українським письменником і поетом, але значну частину свого життя присвятив викладанню і популяризації. Більшість сходознавчих робіт і виникло в нього з прагнення задовольнити потреби своїх студентів; поступово і швидко ним була створена ціла бібліотека...».

У 1903 р. студент Лазаревського інституту Борис Міллер видав цікаву оригінальну книгу «Турецькі народні пісні з нотами, текстом і перекладом пісень». Фактично, це була колективна праця, розпочата з ініціативи А. Кримського. Ним, зокрема, написано вступ і критико-бібліографічний огляд літератури дослідження. Цікавою є сама історія появи цих записів. Б. Міллер відпочивав у 1901 р. у Сочі, де і познайомився з «мандрівним музикантом з

Константинополя». З'ясувалося, що співак (його прізвище було Петросянц) записував пісні різних національностей, але найбільше — турецьких, і зібрав їх кілька товстих зошитів. За порадою Кримського, котрий теж відпочивав на кавказькому узбережжі, Міллер попросив Петросянца відібрати «десятка два справді турецьких народних пісень...». Далі Міллер пише, що «музикант цілком зрозумів моє бажання, переписав тексти пісень у вірменській транскрипції, що, на його думку (цілком справедливо), більш придатна для турецької мови, чим арабська абетка», і супроводив текст пісень нотними записами музики. «На закінчення вважаю потрібним, — писав Б. Міллер, — висловити свою подяку проф. А. Кримському, котрому належить ініціатива в придбанні цих записів...».

Разом із Ф. Коршем і С. Саковим А. Кримський допоміг видати студентську працю випускника Лазаревського інституту І. Лаптева з казахської мови. Професор Кримський редагував монографію «Нарис літературної діяльності казанських татар», написану тоді ще студентом спеціальних класів, згодом найбільшим фахівцем з чуваської мови М. Ашмаріним.

А. Кримського вважали своїм вчителем і з вдячністю згадували про нього всесвітньо відомий іраніст Володимир Федорович Мінорський та видатний тюрколог академік Омелян Йосипович Прицак. Серед учнів Кримського слід також назвати арабіста професора Харлампія Карповича Баранова, автора неперевершеного досі арабсько-російського словника.

У дореволюційні роки А. Кримський був найвидатнішим сходознавцем московської школи. Саме він визначав наукову й педагогічну спрямованість спеціальних класів Лазаревського інституту. Його праці того часу займають виняткове місце не лише у вітчизняній, а й у світовій орієнталістиці. Немає іншого такого вченого, який би створив стільки наукових посібників, підготував

курси з історії країн Сходу, історії мусульманства, історії літератур народів цілого регіону — Близького і Середнього Сходу. З цього погляду науково-педагогічна спадщина Кримського у світовому сходознавстві – явище воістину унікальне.

Дореволюційна література подавала образ А. Кримського як вченого-пустельника, кабінетного вченого, що є цілком помилковим. Рацію мав дослідник творчості Кримського О. Бабишкін, коли писав, що «говорити про Агатангела Кримського як про кабінетного вченого – значить не сказати нічого». Більш того, це означає спотворити імідж видатного вченого, блискучого популяризатора науки, великого організатора, великого художника слова і педагога, що виховав цілу плеяду першокласних сходознавців.

Коли гетьманом Павлом Скоропадським була заснована Українська Академія Наук, А. Кримського запросили на її неодмінного секретаря. Він переїхав до Києва, де започаткував наукове сходознавство, керуючи водночас академічною україністикою. Тоді вийшли українською мовою — у переробленому вигляді — його історії Персії і Туреччини. На жаль, в Україні він міг керувати Академією та плідно працювати як вчений тільки у 1918–1928 рр. З 1929 р. почалися його переслідування, що завершилися арештом, ув'язненням та смертю у січні 1942 р.

Учений на практиці намагався втілювати свою орієнталістичну концепцію в життя, не залишаючи літературну творчість, пов'язану зі Сходом. А. Кримський, що був одним із активних натхненних класиків українського мистецтва слова в часи його найвищого розквіту на межі XIX–XX ст., був водночас витонченим всебічним знавцем класичної арабської та перської не лише літератур, а й цілісних культур. Цей рідкісний хист дав Кримському можливість відчувати та творити гармонічно і паралельно у двох площинах

поетичного мислення. «Пальмове гілля» Кримського-поета — це своєрідний жанр. Поодинокі його поеми і цикли — це не тільки художні переклади. Це «орієнтально» інспіровані і, крім того, структурно «по-орієнтальному» відчуті перлини українського ліричного генія. «Пальмове гілля» — це також своєрідний жанр у світовій літературі. Професор Чікагського університету Ярослав Стеткевич, глибокий знавець арабської поезії, дійшов висновку, що тільки «Західно-Східний Диван» Йоганна-Вольфганга Ґете може конкурувати з цією ліричною перлиною А. Кримського.

Поза тим, щоб винести організаційний тягар в Академії наук, А. Кримський працював 18 годин на добу, адже творити фундаментальну науку у часи громадянської війни та після неї було справою нелегкою. Однак усі ці труднощі Агатангел Юхимович намагався подолати і часто мав успіхи.

Агатангел Юхимович був передусім філологом-арабістом та ісламознавцем, глибоко обізнаним з арабською духовною та світською літературою, а також із працями середньовічних арабських істориків. Крім того, його улюбленим предметом була середньовічна перська література та історіографія. Не мав такої ерудиції, як Агатангел Кримський, у названих літературах і жоден із нових істориків Османської імперії.

Головною типовою прикметою його наукових праць, що, зокрема, помітна у перевиданій Інститутом сходознавства НАН України праці «Історія Туреччини», є велика увага до джерел як східних, слов'янських, так і західних. Він постійно цитує або стародруки XVI ст., або видання даного джерела, подає дату його написання, а також часто коротку, але вдалу його характеристику. Далі він подає нову анотовану критичну бібліографію.

У XV – XVI ст. західноєвропейські дипломати та мандрівники активно цікавилися розвитком Османської держави, яка почала загрожувати Європі. Знаючи досконало латину, італійську та

французьку мови, А. Кримський кохався у письменах XV – XVI ст. західноєвропейських авторів. Він мав дуже цінну колекцію таких стародруків, що, на жаль, загинула. На особливу увагу заслуговують звіти венеціанських резидентів у Царгороді, що їх Кримський дуже вдало використав у своїх розвідках.

На прикладі «Історії Туреччини» Кримський унікально поєднував у собі знання і досвід багатьох наукових дисциплін, зокрема арабістику, іраністику, тюркологію, славістику та оксиденталістику. За часів роботи вченого над своєю книж кою у самій Туреччині національна історіографія лише зароджувалася. Крім того, Кримський відрізнявся від багатьох сучасних йому істориків Туреччини ще й тим, що наголошував на тих рисах османів та їхньої держави, які він вважав позитивними. Таким ставленням наповнені і всі інші його праці з орієнталістики.

Однак насувалися трагічні роки — 1928, 1929, а за ними — ще страшніші тридцяті. Почалася планова акція ліквідації фундаментальної української науки. Гірка чаша випала і на долю А. Кримського: його було усунено від праці свого покликання. Не зважаючи на те, що 3 травня 1928 р. члени Академії одноголосно переобрали Агатангела Юхимовича на посаді неодмінного секретаря, уряд не затвердив його на ній. Восени наступного року (1929) А. Кримський мусив залишити головування Історично-філологічним відділом Академії; секретар відділу академік Сергій Єфремов був тоді ж заарештований як голова неіснуючої, так званої, націоналістичної організації «Спілки Визволення України» (СВУ). Згодом Кримський стає свідком, як одна за одною ліквідовуються створені ним з такими зусиллями і любов'ю сходознавчі установи і, нарешті, його гордість — Історично-філологічний відділ Академії. Остання його наукова праця в УАН вийшла у 1930 р. Науковцю заборонили мати аспірантів. Паралельно тривав процес фізичного знищення діячів

української літератури та науки.

У 1936–1937 рр. про існування А. Кримського згадали нарешті в Інституті мовознавства. Викладати не дозволили, але дали змогу навчати аспірантів. А в 1939–1941 рр., коли була приєднана Західна Україна і Львів, А. Кримський знадобився для відряджень до визволених земель у ролі корифея української радянської науки та живого доказу її високого рівня.

Справді, кожна з його подорожей до Львова сприймалася там, як велике свято, а Агатангел Юхимович — як триумфатор. Саме у Львові Кримський познайомився зі своїм останнім аспірантом, а з часом сходознавцем міжнародного рівня і гідним продовжувачем справи його життя — Омеляном Пріцаком (1919–2006). В наші дні завдяки зусиллям талановитого учня в системі НАН відроджено Інститут сходознавства, який носить ім'я А. Кримського.

Геній не підвладний часові. Справа Агатангела Юхимовича Кримського не загинула. Вона живе і плідно розвивається у самовідданих праці його послідовників. Ім'я видатного вченого увіковічено в назві Інституту сходознавства НАН України з відділенням у Сімферополі, щорічних міжнародних наукових читаннях імені А. Кримського, яких уже відбулося 16, Премії НАНУ, що носить його ім'я, лауреатами якої стали талановиті вчені-орієнталісти — нащадки великого вчителя.

* * *

Вивчення арабської мови в дореволюційній Росії, як і у всій Європі, як правило, зводилося до засвоєння класичної арабської мови та її сучасної форми — арабської літературної мови. Живе народне мовлення у навчальних та дослідницьких планах сходознавчих центрів того часу відображення не знаходило, передусім, через орієнтацію європейської і російської орієнталістики на національну арабську традицію, яка не лише ігнорувала вивчення живого мовлення, а й розглядала його як

«псування» класичної арабської мови — мови Пророка. В свою чергу європейське і російське сходознавство, виховане в дусі такого ставлення до живого мовлення, не мало відповідних внутрішніх резервів для виходу з цього зачарованого кола.

Уперше такий стан речей цілком усвідомив саме А.Ю. Кримський, який виступив піонером у вивченні живих арабських діалектів. Ця грань його наукового таланту та безумовний пріоритет у розробці низки питань арабської діалектології, які фактично раніше не порушувалися в дореволюційному російському сходознавстві, порівняно маловідомі.

• • •

Далі — у повній книжці «Руввас та сорок розбійників.».
nashaknyga.com.ua